

L I T U R G I E

Bij de beoefening van de kerkgeschiedenis van de negentiende eeuw valt het op dat tot nu toe in betrekkelijk geringe mate aandacht geschonken is aan liturgische vraagstukken en ontwikkelingen. Een boek als van G.D.J. Schotel, *De openbare eeredienst der Nederl. Hervormde Kerk in de 16e, 17e en 18e eeuw* (Haarlem, 1870) bezitten wij voor de negentiende eeuw niet. En zij die een geschiedenis van de liturgische ontwikkeling schreven gaan met grote passen door de negentiende eeuw heen. E. van der Schoot springt in zijn *Hervormde Eredienst, de liturgische ontwikkeling van de Ned. Herv. Kerk* ('s-Gravenhage, 1950) met gemak zo van het jaar 1817 (waarbij hij kort refereert aan de synodale bepalingen) naar het jaar 1890 (het jaar waarin J.H. Gunning J.H.z. zijn boek over de eredienst publiceerde).

Uitvoeriger is J.F. Lescrauwaet, *De liturgische beweging onder de Nederlandse Hervormden in oecumenisch perspectief* (Bussum, 1957), zie vooral 55-57. Het beeld dat hij schetst van de liturgische praxis in de negentiende eeuw is niet erg verkwikkend. 'De puriteinse en piëtistische stromingen ontmoetten elkaar in hun geringe interesse voor de kerkdienst' (56). En 'De hervormde kerk en haar eerste levensuiting de kerkdienst geraakten in een ernstige crisis door de richtingenstrijd, die in de vorige eeuw alle energie en aandacht opeisten' (56). En: 'De tweede helft van de negentiende eeuw geeft een droevig beeld van de hervormde kerkdienst' (77). Niettemin blijken er meer dan eens stemmen te hebben geklonken die het accent minder op het individu (de voorganger, de gelovige) en de leerdienst, en